

HENRI NAHUM • İzmir Yahudileri

Juifs de Smyrne. XIXe-XXe siècle

© 1997 Aubier, Paris

İletişim Yayınları 640 • Tarih Dizisi 160

ISBN-13: 978-975-470-804-2

© 2000 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-2. Baskı 2000, İstanbul

3. Baskı 2022, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYAN Rifat N. Bali

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Asude Ekinci

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

HENRI NAHUM

İzmir Yahudileri

19.-20. Yüzyıl

Juifs de Smyrne
XIXe-XXe siècle

ÇEVİREN

Estreya Seval Vali

HENRI NAHUM 1928 yılında İzmir'de doğdu. Baba tarafından ailesi Manisalı'dır. Aile Türk ordusunun İzmir'e girişinden sonra Yunanlar şehirden kaçarken çıkan İzmir yangını sırasında Manisa'dan İzmir'e göç etti. Anne tarafından ailesi olan Pontremoli birçok kuşaktan beri İzmir'e yerleşmiş bir haham ailesidir. Henri Nahum'un anne ve babası Alyans okullarında öğretmendiler. İzmir'den Fas'a atandıktan sonra 1935 yılında İzmir'den ayrıldılar. Henri Nahum ilk ve orta öğrenimini Rabat'ta yaptı. Daha sonra tıp öğrenimi görmek üzere Paris'e gitti. Hekimlik alanındaki çalışmalarını Paris Tıp Fakültesi'nde profesör olarak görev yaptıktan sonra noktaladı. Daha sonra tarih öğrenimi gördü. 1995 yılında Sorbonne Üniversitesi'nde "19. ve 20. Yüzyılda İzmir Yahudileri" konulu bir doktora tezi verdi. Bu tezi hazırlarken Alyans arşivleri, Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivleri, Paris, İzmir, Ankara ve Kudüs kütüphane ve arşivlerinde dönemin Fransız ve Yahudi basınına inceledi. Ayrıca İzmir'de yaşamış birçok kişi ile mülakatlar yapan Nahum 2019 yılında hayatını kaybetti.

Pierre'e, Marc'a, Marie'ye...

İÇİNDEKİLER

<i>TEŞEKKÜR</i>	9
GİRİŞ	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
DOĞU'NUN DURAKLARININ EN GÜZELİ	15
İKİNCİ BÖLÜM	
BAĞIN VE İNCİR AĞACININ GÖLGESİNDE	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
"LOS MUESTROS"	49
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
OSMANLI VATANIMIZ	77
BEŞİNCİ BÖLÜM	
PESAH TRAVMASI: RUMLAR VE YAHUDİLER	103
ALTINCI BÖLÜM	
ALYANS'IN YAŞAYAN UMUDU	121
YEDİNCİ BÖLÜM	
"SENİ UNUTURSAM EĞER, KUDÜS"	171

SEKİZİNCİ BÖLÜM

LA BOZ DEL PUEVLO..... 191

DOKUZUNCU BÖLÜM

KASIRGANIN ORTASINDA 211

ONUNCU BÖLÜM

“TÜRKÇE KONUŞ” 245

SONUÇ..... 295

ALBÜM..... 309

ÖNEMLİ TARİHLER..... 321

SÖZLÜK..... 325

KAYNAKLAR VE BIBLIYOGRAFYA 329

DIZIN 347

TEŞEKKÜR

Bu kitap Paris IV-Sorbonne Üniversitesi'nde, Profesör Dominique Chevallier başkanlığında bir tez konusu oldu. Bu çalışma sırasında beni yönlendirdiği için kendisine özellikle teşekkür etmek isterim. Teşekkürlerim jürinin diğer üyeleri Robert Mantran, Jacques Frémeaux ve François Georgeon ile bana belge temin ederek, bilgi ve öğüt vererek, eleştiri yaparak, anılarımı anlatarak, zaman ayırarak çeşitli şekillerde yardım eden herkese de uzanmaktadır:

Bayan Laurence Abensur-Hazan, Bayan Edith Adams-Baum, Bay Isaac Arditti, Bay Robert Attal, Bay Yitzak Avrahami, Bayan Esther Benbassa, Bayan Annie Benveniste, Bay Avramento Binyamin, Bayan Siren Bora, Bayan Jacqueline Calmanas, Bay Hugues-Jean de Dianoux, Bay Elie Donio, Bay Vincent Duclerc, Bay Paul Dumont, Bay Edhem Eldem, Bayan Yeşim Erken, Bay Nissim Eskapa, Bayan Micheline Farhi, Bay François Georgeon, Bay David Gershon, Bay Alfred Goldenberg, Bay Alexandre Hadjes, Bay Albert Hadjez, Bay Avram Kastro, Bayan Yvette Kessler, Bay Sinan Kuneralp, Bay Jean-Claude Kuperminc, Bay Henry Laurens, Ba-

yan Yvonne Levyne, Bayan Cécile Misrahi, Bay Livio Missir, Bayan Odile Missir, Bay Louis Mizrahi, Bay Edgar Morin, Bayan Claire Mouradian, Bayan Ketty Nahum, Bay Léon Nahum-Bankman, Peder Nerthes, Bayan Stami Özdil, Bay Jozef Özel, Bayan Nicole Rak, Bay Jean Rivoire, Bay Rafael Roditi, Bay Eric Rouleau, Bay Haim-Vidal Sephiha, Bay İlhan Tekeli, Bayan Anahide Ter Minassian, Bayan Zeliha Toprak, Bay Georgios Triantaphyllidis, Bayan Mireille Valerio, Bayan Marie-Christine Varol, Bay Sabetay Varol, Bay Nicolas Vatin, Bay Gilles Veinstein, Bay Georges Weill, Bay Stéphane Yerasimos, Bayan Lucienne Zoltan.

Çocukluk anılarını hatırlayarak anketime cevap veren Fransa, Türkiye, İsrail ve Güney Amerika'dan herkese teşekkür ederim.

Pascale Dono elle yazılı metni sabır ve zekâ ile daktilo etti, şekle koydu ve sayısız düzeltme yaptı. O olmasaydı bu çalışma mümkün olmazdı. Kendisine şükran duyuyorum.

GİRİŞ

II. Abdülhamit 1876'da iktidara geldiğinde Osmanlı İmparatorluğu hâlâ güçlü durumdadır: Tuna'dan Fırat ve Yukarı Nil'e, Kafkaslar'dan Tunus Atlası'na, Saraybosna'dan Mekke'ye çok büyük bir alanı kaplamaktadır. Önemli malî zorlukların, ve Balkanlar'la Doğu Akdeniz'de iktisadî ve siyasî kontrolü ele geçirmek için birbirleriyle yarışan Avrupalı güçlerin hırslarının pençesinde olan imparatorluk, hayatta kalmak için mücadele etmekte, bunu başarmak için Batı'ya açılmaya ve onu örnek almaya çalışmaktadır. 19. yüzyılda siyasî yapısında bir reformlar dizisi olan Tanzimat'ı başlatması böyle olmuştur.¹ Bu reformlar imparatorluğun çok cemaatli teşkilâtını güçlendirmektedir. Bu teşkilât dinî cemaatlerin, özerk "uluslar" olan "milletler" in yan yana gelmesinden oluşmaktadır. Bunların her biri cemaatini Osmanlı iktidarının nezdinde temsil eden ve önemli idarî, adlî ve malî sorumluluklara sahip ruhanî başkanı tarafından yönetilmektedir.²

- 1 Paul Dumont, "La période des *Tanzimat* (1839-1878)", *Histoire de l'Empire Ottoman*, Robert Mantran yönetiminde, Fayard, Paris, 1989 içinde, s. 459-522.
- 2 Gilles Veinstein, "Les provinces balkaniques (1606-1774)", *a.g.e.*, s. 287-340. Benjamin Braude, "Foundation Myths of the *Millet* System", in *Christians and*

Tanzimat, hangi ırktan ve dinden olursa olsun, imparatorluğun tüm tebaasının eşit olduğunu ilan etmiştir; kişi ve malların güvenliği emniyet altına alınmıştır; yargı ve vergi karşısında eşitlik ilan edilmiş, aynı zamanda da her göreve gelebilme hakkı ve her inancın özgürlüğü tanınmıştır. Ne var ki imparatorluğu daha güçlü kılmak ve Batı baskısına karşı koyabilecek duruma getirmek, onu oluşturan cemaatleri imparatorluğa daha sadık kılmak söz konusu iken Tanzimat, bu topluları özerkliklerine itmekte ve Batı Avrupa'da milliyetler siyasetinin geliştiği bir dönemde Tanzimat, Osmanlı cemaatlerinin milliyetçiliğini ve bazılarının kaybettikleri toprakları geri isteme talebini kuvvetlendirmektedir.

1908 yılındaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihtilâli gayrimüslimler tarafından coşku ile karşılandı. Bu coşku, bu çelişkiyi daha da arttırmakta ve bir belirsizlik yaratmaktadır.³ Jön Türkler için, hareketlerine isim veren "ittihat" kelimesi imparatorluğun tüm tebaasının birliği, bütün özelliklerin, muhtariyetçi ya da ayrılıkçı eğilimlerin unutulması, kısaca "milletler" tabirinin ortadan kalkması anlamına geliyordu. Jön Türkler imparatorlukta yaşayan Türk, Rum, Ermeni, Yahudi, Arap, herkesin, Batı Avrupa ülkelerinin eşit ve benzer olan, aynı hak ve yükümlülüklerle sahip olan vatandaşları gibi olmasını istiyordu.

İmparatorluğun "ulusları"nın görüşü ise taban tabana zıttır: Arzu ettikleri bireylerin eşitliği değil, "uluslar"ın eşitliğidir; "milletler"in ortadan kalkmasını değil, onların güçlendirilmelerini arzu etmektedirler. Jön Türk hareketi ile Birin-

Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society, cilt 1: *The Central Lands*, Benjamin Braude ve Bernard Lewis (ed.), Holmes and Meier, New York/Londra, 1982, s. 69-88.

3 Paul Dumont ve François Georgeon, "La mort d'un Empire (1908-1923), *Histoire de l'Empire Ottoman, a.g.e.* içinde s. 577-647. – Kemal H. Karpat, "Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era", *Christians and Jews in the Ottoman Empire* içinde s. 141-169.

ci Dünya Savaşı arasında geçen altı yıl boyunca geniş kitlelerin imparatorluktan koptuğu ve orada yerleşik gayrimüslim nüfusun kaybettiği toprakları geri istemesi ortaya çıktı. Göz önüne alındığında, bu belirsizliğin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarına hâkim olduğunu anlamak mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına yol açan Birinci Dünya Savaşı'nın sarsıntılarında doğan Türkiye Cumhuriyeti, imparatorluğun çok cemaatli yapısına kesin olarak sırt çevirmiştir. Mustafa Kemal Türkiye'yi üniter ve laik ulusal bir Cumhuriyet, her özerkliğin ortadan kalktığı, dinî cemaatlerin hiçbir siyasi, idarî, adli ya da malî özerkliğe sahip olmadığı ve sadece dinî gruplar oldukları bir Batı Avrupa modeline göre kurulmuş bir ulus-devlet haline getirmiştir.⁴

İzmir'deki Yahudi cemaati, kendisi değişim halinde iken, devlet yapısındaki bu karmaşaya nasıl uyum sağladı –ya da sağlayamadı–, bu çelişki ve belirsizlikleri nasıl yaşadı, kitabın konusu işte bu.

Neden İzmir? Neden Yahudi cemaati? İzmir, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok cemaatli yapısının belki de en karakteristik şehri. Şam ve Kahire'nin çoğunluğu Arap'tı. Selânik o dönemde nüfusunun çoğunluğu Yahudi olan tek büyük kentti. İzmir'de Türk, Rum, Ermeni, Yahudi ve Frenk toplumları bir arada yaşıyordu. Toplumlar arasındaki ilişkiler ve Osmanlı iktidarının rolü, imparatorluğun devletsel yapısını daha iyi incelemeye olanak tanıyor. Ayrıca İzmir, çok kısa zamanda Avrupa'nın iktisadî ve kültürel etkisinin altında kaldı. İzmir, imparatorluğun geri kalanı gibi, Abdülhamit

4 Mustafa Kemal ve Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki birkaç temel eserin çok eksik bir listesi: Jacques Benoist-Mechin, *Mustafa Kemal ou la Mort d'un Empire*, Albin Michel, Paris, 1954. – Alexandre Jevakhoff, *Kemal Atatürk, Les chemins de l'Occident*, Paris, Tallandier, 1989. – Lord Kinross, *Atatürk: The Rebirth of a Nation*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1964. – Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, cilt 2: *Reform, Revolution and Republic. The Rise of Modern Turkey (1808-1975)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.

rejimini, Jön Türk hareketini, savaşı yaşadı; ama bunların dışında kendine özgü bir kriz de yaşadı: 1919'dan 1922'ye Yunan yönetimini, Eylül 1922'de Türk ordusunun şehre girişini, Cumhuriyet rejiminin kuruluşunu ve Rum ve Ermeni cemaatlerinin kaybolmasından sonra şehrin Türkleşmesini.

Dolayısıyla İzmir'deki Yahudi cemaatinin incelenmesinin özel bir önemi olduğunu düşünüyoruz. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi toplumunun tamamı gibi, o da Birinci Dünya Savaşı'na kadar çeşitli ve çoğu zaman karşıt etkilere maruz kaldı: Bir Yahudi "ulusu"nun yapılanması, imparatorluğun diğer milletleri arasında bir millet; Abdülhamit Osmanlılığı'na, sonra da İttihatçı Osmanlılığa katılma; Avrupa etkisi, özellikle Alyans tarafından; Siyonizm hareketi; Cumhuriyet'in Türkiye Yahudilerini Musa dininden Türklere dönüştürme hareketi. 1922'den sonra İzmir'de kalan tek gayrimüslim cemaati Yahudi cemaati oldu. Yahudilerin coşku ile karşıladıkları iktidarla ilişkiler cumhuriyetçi, yeni ulus-devlette nasıl oldu? Neden cemaatin çoğunluğu sonunda göç etmeyi tercih etti?

Kendimize sormak istediğimiz sorular bunlar.

Araştırmamızda esas olarak Yahudi arşivlerini kullandık: Alliance Israélite Universelle okulları (bundan böyle kısaca Alyans diye anılacaktır) müdürlerinin Paris'e hitaben yazdıkları mektuplar, gazete koleksiyonları, Birinci Dünya Savaşı, Yunan işgali ve Cumhuriyet'in kuruluşunu yaşamış olan insanların tanıklıkları. Quai d'Orsay ve Crédit Lyonnais arşivlerinden de yararlandık.*

Araştırmamız II. Abdülhamit'in iktidara gelmesinden İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen altmış yılı konu alıyor.

(*) Quai d'Orsay, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın bulunduğu yer olup, yazar burada Dışişleri Bakanlığı'nı kastetmektedir. Crédit Lyonnais Bir Fransız bankasıdır – e.n.